

Etymologie několika vybraných českých slov

ZDENĚK SALZMANN

Etymologie je nauka o původu slov a jejich původním významu a o příbuznosti zkoumaných slov. Lidová etymologie je nahodilé spojování slov se slovy tvarově nebo významově podobnými, ale nepříbuznými. Vybraná česká slova (bohém, medvěd, dobytek, nestvůra, stvůra, kastrol, makarony, kra, džínsy, heřmánek, kejkle, pišťala a pistole) jsou uvedena do staročestiny a všeslovanštiny nebo do jazyka, z něhož byla převzata.

Slovo *bohém* (*bohémka*) je člověk žijící volným nespořádaným životem, často umělecky založeným. Přídavné jméno je *bohémský*, jako bohémská povaha a bohémský život, a podstatné jméno je *bohéma*, jako je prostředí bohémů, pařížská bohéma apod. *Bohémství* je bohémský život, jako jsou mladá léta bohémská.

Slovo je z francouzštiny a je původem ze slova znamenajícího Čechy (zem). Francouzi před několika stoletími si totiž mysleli, že cikáni přicházeli do západní Evropy, hlavně z Čech nebo přes Čechy (*Boheme*), a proto cikáni jsou lidé přicházející z Čech.

Slovo je užíváno v různých tvarech dosti často, například ve větách: „Zahálčivý dlažbošlap a rozháraný bohém“ (Karel Sezima, žil 1876–1949), „Má dávno za sebou léta svého bohémství“ (Jaroslav Vrchlický, žil 1853–1912) a „Lehkomyslný, rozpustilý, rozkošně veselý život bohémský“ (Ignát Herrmann, žil 1854–1935).

Slovo *medvěd* (*medvědice*, *medvídek*, *medvědí*) znamená jedlík medu, ale my si ho nyní tak nepředstavujeme. Je to všeslovanská náhrada za původní indoevropské slovo, které je dochované v řeckém slovu *ἄρκτος* a latinském *ursus*. Medvědu se staří Slované vyhýbali a nevyslovovali jeho *pravé* jméno, protože se báli, že ho tím mohou přivolat a způsobit jeho mstu. Zákaz užívat určitá slova z různých důvodů se nazývá tabu. Stejná náhrada za původní jméno byla například i u germánských kmenů. Anglická náhražka byla a je *bear* a německá *Bär*, od slov *brown* a *braun* znamenajících *hnědý*.

Slovo *dobytek* (*dobytčí*) znamená hospodářská zvířata jako skot, vepř, ovce a kozy. Ve staré češtině toto slovo znamenalo kromě domácích zvířat také majetek, jmění a peníze. Byla to tedy *dobyťá* ve smyslu získaná věc. Dobytek byl majetek v domácích zvířatech nebo i majetek obecně. V každém případě jde o dobu, kdy byl dobytek nejen majetkem, ale i platidlem. Jde tedy o změnu, již se říká úžení významu: dobytek jako majetek a platidlo nabyl během času užšího významu jako označení domácích zvířat.

Slovo *nestvůra* (*nestvůrný, nestvůrnost*) je definováno jako *netvor, obluda, stvůra, zrůda* a podobně je definováno i slovo *stvůra*. Je tomu tak proto, že *nestvůra* bylo už zaznamenáno ve Slovníku Josefa Jungmanna (1836), ale není v seznamu staročeských slov. Je jedním ze slov s nadbytečným zápořem jako je například slovo *nesvár*. Slova *nestvůra* a *stvůra* jsou odvozena od slova *tvorit*, které je všeslovanské.

Slovo *kastrol* (*kastrolek, kastrůlek*) je okrouhlá nádoba na vaření. Do češtiny přišlo slovo přes němčinu (*die Kasserolle*) z francouzštiny, a původem pochází z latinského *catinus* – *talíř, mísa*.

Slovo *makarony* značí těstoviny ve tvaru dlouhých rovných rourek z mouky. Slovo je italského nářečního původu (*maccaroni*). Další původ slova není jasný, ale vykládá se z pozdně řeckého *makaría* „ječná polévka“. Singuláru *makaron* se neuzívá.

Slovo *kra*, odtržený kus ledu, mělo ve staré češtině stejný tvar, ale označovalo kus horniny (například *kra zlata*) a *celá kra* byla velký kámen nebo balvan. Během staletí se slovo *kra* změnilo na kus ledu, ale Slovník Josefa Jungmanna (1836) zná ještě významy oba.

Slova *džínsy* nebo *džíny*, těsné kalhoty z pevné látky, zpravidla modré, s výrazným štěpováním, také známé jako *texasky*, jsou z americké angličtiny. Nosí je chlapci (muži) i děvčata (ženy).

Slovo *heřmánek* (*heřmánkový*) pochází z latinského *chamaemellum romanum* – *heřmánek římský*, a to z řeckého slova znamenajícího *jablko na zemi*. Základ slovanského slova je přídavné jméno latinského původu *romanum*, značně změněné lidovou etymologií. Slovo bylo dávno přejato z němčiny; ta má několik nářečních podob, které

české slovo ovlivnily (Heřman?). Botanicky jde o heřmánek pravý, silně aromatickou polní rostlinu.

Slovo *kejkle*, podle Pravidel českého pravopisu z roku 1993 mužského i ženského rodu (*kejklíř*, *kejklířský*, *kejklířství*), má dva hlavní příbuzné významy: 1. kouzelnické kousky nebo pohyby a 2. pletichy, intriky. I když slovo už existovalo ve staré češtině jako *kajkl*, je přejaté z německého *gaukeln* (*die Gaukelei*) nebo z nějakého německého nářečí. Slovo *kejkle* je pomnožné podstatné jméno.

Slovo *píšťala*, nástroj k pískání, bylo ve staré češtině jako *píščěl*, později jako *píščala*, ale i jako ručnice (puška), kterou tak nazývali husité. Tuto zbraň přejali Němci, zdokonalili ji, a od nich přišla zbraň a její název do Francie jako *pistolet*. Odtamtud se vrátila k nám koncem 16. století jako *pistole*, střelná zbraň s krátkou hlavní. Procesu, kdy se význam slova *píšťala* jako ruční zbraně vrátil do češtiny v podobě slova *pistole*, se říká zpětné přejetí.